

«ՄԱՍՅԱՑ ԱՂԱՎՆԻ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԶՈՒՋԵՊՊԵ ԳԱՐԻԲԱԼՂՈՒ
ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԱՍԻՆ՝

Ֆելիքս Մովսիսյան

Բանալի բառեր՝ Իտալիա, ազատություն, պայքար, միավորում, Գարիբալդի, «Մասյաց աղավնի», հայրենասեր, քաջագուն, ազատարար, զորավար:

Ավստրիական տիրապետության դեմ իտալական ժողովրդի XIX դարի ազգային-ազատագրական պայքարին իրենց ուսումնասիրություններում և հրապարակումներում անդրադարձել են հիմնականում Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամները: Անկախության և ազգային միավորման համար իտալացիների մղած պատերազմները լայնորեն լուսաբանվել է նաև արևմտահայ պարբերական մամուլում: Դա մասամբ պայմանավորված է նրանով, որ որոշ պարբերականներ, անկախ իրենց գաղափարական ուղղվածությունից, արևմտահայության ազատագրության հույսերը կապում էին եվրոպական ազգային-ազատագրական շարժումների հաղթանակի հեռանկարի հետ:

XIX դարի իտալական ազատագրական պայքարի նկատմամբ անտարբեր չի մնացել նաև ռուսահայ պարբերական մամուլը՝ հատկապես «Մասյաց աղավնի» ամսագիրը, որի դիրքորոշումը հայ պատմագրության մեջ հիմնավոր ուսումնասիրված չէ: Ռուսահայ պարբերականներից ոչ մեկն այնքան ընդգծված հետաքրքրություն չի դրսևորել իտալական ազատագրական պայքարի և դրա ղեկավարների նկատմամբ, որքան «Մասյաց աղավնին»: Այս պարբերականի հիմնադիրն ու տնօրեն ղեկավարը Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկին (1812-1880) էր՝ հայ ազգային-պահպանողական հոսանքի երևելի դեմքերից մեկը: Նա հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ այն եզակի խմբագիրն է, ով ոչ միայն իտալական ազգային պայքարի խորագիտակներին էր, այլև այդ պայքարի անմիջական ականատեսը: Մխիթարյանների միաբանության «Բազմավեպ» հանդեսի խմբագիր Գ. վրդ. Այվազովսկին, անդրադառնալով 1848թ. մարտին վենետիկցիների ժամանակավոր ազատագրմանը, «Վենետիկ քաղաքին նոր ազատութիւնը» հոդվածում [1], բառեր չէր գտնում նկարագրելու «Իտալիոյ ժողովրդոց ցնծութիւնը» և անպատմելի ուրախությունը, որն իր ազատության կապակցությամբ «հեղեղի պես լցվեց» սուրբ Մարկոսի հրապարակը և իսկական տոնախմբություն կազմակերպեց: Ակսոսանք հայտնելով, որ վենետիկցիների ուրախությունը «առանց տրտմութեան չվերջացաւ» ու նրանք շուտով «մեծ տազնապի մեջ ընկան» [2], Գ. վրդ. Այվազովսկին բացահայտում է Մխիթարյանների դիրքորոշումն իտալացիների հետագա պայքարի նկատմամբ: Նա հավաստում է, որ «իբրև օտար ու բարեկամ տերութեան հաւատարիմ հպատակք և իբրև պատուական հայեր», այսուհետև մնալու են Իտալիայում տեղի ունեցող «այս ամեն փոփոխութեան անխռով սրտի հանդիսատես» [3]: Որպես Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ և «Բազմավեպ» հանդեսի խմբագիր՝ Գ. վրդ. Այվազովսկին պահպանեց Մխիթարյանների «բռնած ուղղութիւնը», որը միշտ կաշկանդում էր իր «հեղինակների գրիչը, միշտ արգելք է եղել նոցա ազատ և բազմակողմանի զարգացմանը» [4]: Այդ կաշկանդվածությունը նա հաղթահարեց, երբ 1849թ. սկզբին հեռացավ «Բազմավեպի» խմբագրությունից, իսկ 1855թ.՝ նաև Մխիթարյան միաբանությունից: Դա հնարավորություն տվեց Գ. վրդ. Այվազովսկուն

* Հոդվածն ընդունվել է 01.04.21:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանի պատմության ամբիոնը: 07.04.21:

համեմատաբար ավելի ազատ ու անկաշկանդ ներկայացնել իր դիրքորոշումը 1859թ. սկսված իտալական ազատագրական պայքարի և դրա ղեկավարների վերաբերյալ: Այդ հարցերին նա անդրադարձել է իր խմբագրած «Մասյաց աղավնի» ամսագրում, որը 1855-1858թթ. լույս էր տեսնում Փարիզում, իսկ 1860-1865թթ.՝ Թեոդոսիայում:

Այս ամսագրի հրապարակումներում Գ. վրդ. Ավագովսկին պահպանել է իր պարտավորվածությունը՝ «պատկառելի ու սիրելի մնալ այս հիւրընկալ երկրի յեղափոխութեանց մէջ»[5] և անթաքույց իր համակրանքն արտահայտել ազատության համար պայքարի ելած իտալացիների նկատմամբ: Ռուսական Թեոդոսիայում այդ հարցում նա ոչնչով կաշկանդված չէր, մանավանդ, որ ռուսական կառավարող շրջանների դիրքորոշումը Իտալիայի միավորման հարցում Դրիմի (Արևելյան) պատերազմից հետո երկակի էր: Այն սկզբում բարեհաճ ու կարեկցական էր, բայց երբ Ջ. Գարիբալդին իր կամավորներով մտավ Նեապոլիտանական թագավորության մայրաքաղաք, Ալեքսանդր II-ը Ավստրիայի կայսր Ֆրանց Իոսիֆին խորհուրդ տվեց ինչ որ բան ձեռնարկել[6]: Ռուսաստանը թեև դիվանագիտական հարաբերությունները Սարդինական թագավորության հետ խզեց, բայց Ֆրանցիսկ II-ի օգնության բոլոր խնդրանքներն անտեսեց: Ռուսական հասարակական կարծիքը, ընդհանուր առմամբ, հակաիտալական չէր[7], իսկ ժողովրդավարական ուժերը, մամուլը և առաջադեմ մտավորականները համակրանքով էին արտահայտվում Ջ. Գարիբալդու պայքարի նկատմամբ[8]:

Իտալական ազատագրական պայքարը «Մասյաց աղավնին» լուսաբանում է «Տեսություն արտաքին քաղաքական անցից» խորագրում, որոնց հիմնական հեղինակը Գ. վրդ. Ավագովսկին էր: Այդ քաղաքական հրապարակումները «ցույց են տալիս, որ Ավագովսկին չի դավաճանել իր հիմնական հայեցողությանը»[9] և ճիշտ է ընկալել իտալական ժողովրդի պայքարի ազատագրական ու հայրենասիրական բնույթը: Գ. վրդ. Ավագովսկին իտալացիների պայքարը լուսաբանում է եվրոպական պաշտոնական, երբեմն էլ ոչ պաշտոնական լրատվության, ստացված հեռագրական լուրերի և մամուլի հրապարակումների հիման վրա: Իտալական խնդրին քաջածանոթ լինելը, եվրոպական մի շարք լեզուների (իտալերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, գերմաներեն) տիրապետելը և պատմաբանի գիտելիքները [10] նրան հնարավորություն էին տալիս իտալացիների պայքարը ներկայացնել համակողմանիորեն՝ ստացված լուրերի համադրության ու վերլուծության հիման վրա: Գ. վրդ. Ավագովսկին իրավացիորեն ընդգծում է, որ իտալացիների գենթ վերցնելու հիմնական պատճառը Հաբսբուրգների արքայատոհմի «բռնած կառաւարութեան կերպն է», տնտեսական և քաղաքական անասելի շահագործումը, որի հետևանքով «խեղճ Իտալիան ծայր է ծայր տակն ու վրայ եղած է»[11]:

Ի թիվս իտալական ազատագրական պայքարի մի շարք խնդիրների՝ Գ. վրդ. Ավագովսկին «Մասյաց աղավնու» հրապարակումներում անդրադառնում է նաև այդ պայքարի ղեկավարների գործունեությանը: Բավական հավաստի տվյալներով ներկայացնելով 1859թ. մարտին սկսած իտալական երկրորդ պատերազմի ընթացքը՝ Գ. վրդ. Ավագովսկին խորագիտակ պատմաբանի գնահատմամբ իտալացիների ազգային պայքարի ղեկավարներ համարում է Պիեմոնտի թագավոր Վիտորիո Էմմանուել II-ին (1820-1878), կառավարության ղեկավար կոմս Կամիլո Կավուրին (1810-1861) և հայրենասեր զորավար Ջուզեպպե Գարիբալդուն (1807-1882): Ըստ ամսագրի՝ Վիտորիո Էմմանուել II-ը, «թշվառ պարագաներու մէջ» ժառանգելով գահը, արիաբար տարավ «հայրենեացն աղէտքները», անձնական ողբերգությունները, այդ ամենից ամենևին չվիստվեց և հարմար առիթի սպասելով՝ Ավստրիայի դեմ պատերազմ սկսեց, որպեսզի «հայրենիքը իւր կործանմանէն վերականգնէ»[12]: 1861թ. մարտին Իտալական թագավորության իռչակման գործում բարձր գնահատելով Վիտորիո Էմմանուել II-ի անձնական ներդրումը՝ «Մասյաց աղավնին» նրան համարում է «ժամանակիս ամենէն անուանի թագաւորներէն մեկը, որու անունը Եվրոպիոյ արդի պատմութեանը մէջ պատուաւոր տեղի մը պիտի ունենայ»[13]: «Մասյաց աղավնին» Իտալական թագավոր

րության կայացման գործում կարևորում է նաև վարչապետ Կ. Կավուրի և Բետտինո Ռիկագոլիի (1809-1880) ջանքերը: Կ. Կավուրին համարելով «իտալական ինքնիշխանության գլխավոր պատճառներն են մէկը»՝ ամսագիրը նրան բնութագրում է որպես «հռչակաւոր մարդ, հայրենասէր քաղաքագետ, խոհական խորհրդական, գործունեա անխոնջ իշխանաւոր», քանզի «բոլոր իւր կեանքը նուիրեր է, ազատ, միացեալ եւ զօրաւոր ընելու Իտալիան»[14]:

«Մասյաց աղավնու» բնութագրմամբ՝ Բ. Ռիկագոլի «մեծանուն քաղաքագետը», շնորհիվ իր հաստատուն բնավորության, երկաթյա կամքի և հեռատեսության, վաղուց ճանաչված դեմք է Իտալիայում: Նա, ի տարբերություն Կ. Կավուրի, «Իտալիոյ ինքիշխանութեան» ճանաչման գործում եվրոպական պետությունների «օգնութիւնը հարկաւոր կճանչնա»[15]:

Իտալացիների հայրենասիրական և ազատագրական պատերազմը ներկայացնելիս «Մասյաց աղավնին» առանձնահատուկ ընդգծում և կարևորում է Ջուզեպպե Գարիբալդու դերը, ում պայքարի մասին անթաքույց համակրանքով է պատմում: Ամսագիրը իտալացիների «մտաւոր ազատութեան ավետիսի»[16] և իտալական պատերազմի պատմությունով հետաքրքրվողների համար կարևորում է «Կարիպալտի զօրավարի կենդանագիրը տեսնելը ու պատմութիւնը գիտնալը»: Առաջնորդվելով այս մտայնությամբ՝ Գ. վրո. Այվագովսկին տպագրում է նրա մեծադիր գծանկարը և համառոտ կենսագրությունը: Նա Ջ. Գարիբալդու ազգատոհմը համարում է Սարդինիայի պատվավոր գերդաստաններից մեկը, որն անվանի շատ նավապետեր է տվել: 1807թ. հունիսի 4-ին Նիցցայում ծնված Ջ. Գարիբալդին մանուկ հասակում շփվել է նավաստիների ու ձկնորսների հետ, բազմաթիվ դժվարություններ և «գարմանայի չարքաշություններ» հաղթահարել ու Սարդինիայի նավատորմում նավաստի դարձել: Ամսագրի բնութագրմամբ՝ նավաստի Ջ. Գարիբալդին շնորհիվ «իւր բնական ու բարոյական քաջութեամբն ու անխռով բարուքը անուանի եղաւ»[17]:

Ամսագիրը բավական հավաստի ներկայացնելով Ջ. Գարիբալդու ծագումը և նավարար դառնալը[18]՝ փաստում է, որ երիտասարդ տարիքում նա անդամագրվել է հայրենիքի ազատության համար պայքարին: «Մասյաց աղավնին» ազատագրական է համարում Ջ. Գարիբալդու մասնակցությունը 1834թ. «Իտալիոյ ազատութեան համար ելած ապստամբութեանը»[19], որի պարտությունից հետո փախել է Ֆրանսիա: Ամսագիրը նկատի ունի 1833թ. սեպտեմբերին Ջուզեպպե Մացցինիի (1805-1872) գլխավորած «Երիտասարդ Իտալիա» գաղտնի ընկերության նախածնունդայնաբ Սավոյայում զինված ներխուժման անհաջողությունը, որից հետո Ջ. Գարիբալդին 1834թ. փետրվարի 4-ին փորձեց ապստամբություն բարձրացնել Ջենովայում: Անհաջողություն կրելով՝ Ջ. Գարիբալդին փախավ Նիցցա, ապա հաստատվեց Մարսելում[20]: Այնուհետև որպես ծովային սպա ծառայել է Թունիսի բեյին և իր «աշխուժին ու գործունեութեանը բաւական նիւթ չգտնելով»[21] մի ամիս հետո մեկնել է Հարավային Ամերիկա, ծառայել Բրազիլիայում, դարձել Ուրուգվայի և Արգենտինայի դեմ ուղարկված նավախմբի հրամանատար: Բավական հավաստի ներկայացնելով Ջ. Գարիբալդու ողիսականը Հարավային Ամերիկայում[22]՝ ամսագիրը գրում է, որ այստեղ նա կռվել է և այնպիսի քաջություն ու հնարագիտություն ցուցաբերել, որ շատերը զարմացած ասում էին. «նա մարդ չէ, դեւ է»[23]:

«Մասյաց աղավնին» Ամերիկայում Ջ. Գարիբալդու պայքարի բնույթը, ընթացքը և հետապնդած նպատակը չի բացահայտում, այլ նախընտրում է ընթերցողներին ներկայացնել նրա զինվորական ընդունակություններն ու հնարամիտ գործողությունները: Ամսագիրը նրան բնութագրում է որպես քաջ, խիզախ և համարձակ մարտիկ, ով ամենասաստիկ կռիվներին հասարակ զինվորի պես աներկյուղ մասնակցել է միշտ հաղթող է դուրս եկել: Այդ հաղթանակների լուրերն ամսագրի գնահատմամբ արագորեն տարածվել են ամենուր և «ժողովուրդը միտը դրաւ թե նաև անխոցելի է Կարիպալ-

տին»[24]: «Մասյաց աղավնին», ճիշտ ներկայացնելով Ջ. Գարիբալդու մասնակցությունը Հարավային Ամերիկայում մղված ազգային-ազատագրական պատերազմին[25], իրավացիորեն գրում է, որ նա այստեղ մարտական մկրտություն ստացավ, հանրաձանաչություն և համբավ ձեռք բերեց, իսկ նրա անունը ամենուրեք «անհաւոր եղաւ»[26]:

«Մասյաց աղավնու» գնահատականը Ջ. Գարիբալդու պայքարին արդարացի և անաչառ է, քանի որ շուրջ յոթ տարի՝ Բրազիլիայի և չորս տարի՝ Ուրուգվայի անկախության համար ընթացած պատերազմներում նրա զխավորած լեգեոնը պարտություն չկրեց: Ջ. Գարիբալդու բնութագրմամբ՝ բոլոր ճակատամարտերում իր զինվորները «կռվում էին ինչպես հին ասպետներ», հանուն ժողովրդի և ընդդեմ բռնապետության[27]: Ջ. Գարիբալդու քաջությունը, վճռականությունը և հանրաձանաչությունը նկատի ունենալով՝ Ռիո Գրանդայի նախագահ Բենտու Գոնսալեսը 1838թ. մայիսին նրան նշանակեց նավատորմի ծովակալ՝ հանրապետության ռազմա-ծովային ուժերի զխավոր հրամանատար[28]: Այդ հատկանիշների շնորհիվ՝ Ջ. Գարիբալդու հետևից գնում էին «բոլոր զույների և ազգերի մարդիկ»[29], ովքեր գենը էին վերցրել հանուն իրենց ազատության և անկախության: «Մասյաց աղավնու» բնութագրմամբ՝ «Չարմանալի ազդեցություն ունի Կարիպայտին նաև զօրաց վրայ իւր վիթխարի հասակովն եւ ուժովը, հերքալանձ գլխովը, արիական կերպարանքովն ու նորածն հագուստովը»[30]: Անսագիրը բացահայտ համակրանք է դրսևորում Ջ. Գարիբալդու նկատմամբ՝ չափազանցնելով նրա վիթխարի հասակը և ֆիզիկական ուժը: Նորածն հագուստ ստելով՝ «Մասյաց աղավնին» նկատի ունի Ջ. Գարիբալդու կրած կարմիր վերնաշապիկը, պոնչոն և սոմբրերոն: Նրա լեգեոնականները նույնպես հագնում էին կարմիր վերնաշապիկ, որը հետագայում դարձավ իտալական ազգային-ազատագրական պայքարի մասնակիցների մարտական հագուստը և յուրահատուկ խորհրդանիշը[31]:

Ջ. Գարիբալդին, Հարավային Ամերիկայում իր լեգեոնականների հաղթանակների համբավի շնորհիվ, հայրենի Իտալիայում դարձավ հանրաձանանչ դեմք իտալական հայրենասերների շրջանում, ում բանաստեղծություններ էին ծոնում և հիմն նվիրում[32]: 1840-ական թվականների վերջին Հռոմի Պիուս IX պապի իրականացրած լիբերալ բարեփոխումներն իտալացիների շրջանում ազատագրական պայքար ծավալելու հույսեր արթնացրեցին, որի մասին լուրերը հասան նաև «Մոնթեվիդեոյի հերոս» Ջ. Գարիբալդուն: Անդրադառնալով դրան՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ երբ 1848թ. իտալական «ընդհանուր ապստամբութեան ծայնը» Ամերիկա հասավ՝ Ջ. Գարիբալդին իր լեգեոնի մեծ մասի հետ շտապեց հայրենիք, որտեղ «մեծամեծ վնասներ» պատճառեց ավստրիացիներին: Պարբերականը մանրամասնություններ չի հայտնում 1848թ. իտալական ազատագրական պայքարին Ջ. Գարիբալդու մասնակցության մասին: Նա քաղաքական հայացքներով հանրապետական էր, 1844թ. Բրազիլիայում անդամագրվել էր «Առաքինության ապաստարան» («L» Asile de la Vertu»), իսկ Մոնտեվիդեոյում՝ «Հայրենիքի բարեկամներ» («Les Amis de la Patrie») մատնական օթակներին,[33] և ղեկավարվելով մատնական գաղափարախոսությամբ՝ իր կյանքի զխավոր նպատակը համարում էր ճնշվող ժողովուրդների ազատության և անկախության համար պայքարը: Մի կողմ դնելով իրեն հեռակա կարգով մահվան դատապարտած Սարդինիայի թագավոր Կառլ Ալբերտի[34] (1797-1849) հետ ունեցած գաղափարական տարածանությունները՝ Ջ. Գարիբալդին ընդունեց նրա զխավորած պայքարը և կամավորագրվեց իր հայրենիքի ազատության համար պատերազմին: Արժանին հատուցելով Ջ. Գարիբալդուն՝ «Մասյաց աղավնին» կարևորում է նաև նրա կնոջ մասնակցությունը պայքարին: Ամսագիրը բրազիլուի Անիտա Ռիբեյրուին՝ նրա կնոջը, ամենահավատարիմ մարդուն և մարտական ընկերուհուն, համարում է իսկական «դիւցազնուհի», ով նրա հետ հավասար կռվեց թշնամու դեմ ու «նորա քովը զնդակահար գարնուեցաւ մեռաւ»[35]: Ջ. Գարիբալդու պայքարի մանրամասնություններին քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնին» Անիտա Ռիբեյրուի մահվան հարցում սխալ է թույլ տալիս, կամ մտածված

հերոսացնում է նրան: Իրականում Ջ. Գարիբալդու մարտական գործողությունների մշտական մասնակից, բազում զրկանքներ կրած Անիտան մահացավ մալարիայից 1849թ. օգոստոսի 4-ին, ամուսնու գրկում, Ռավեննայի մոտակայքում՝ Սան Մարինոյի ձանապարհին [36]:

1848 թ. Իտալական ազատագրական պատերազմում «Մասյաց աղավնին» կարևորում է Ջ. Գարիբալդու դերը, հատկապես՝ 1849թ. ապրիլ-հուլիսին Հռոմի պաշտպանության համար մղված մարտերում: Անսագիրը նրան համարում է այդ «դիմակայության ոգին ու գործիքը», ով իր քաջությամբ զարմացրեց անգամ ֆրանսիացի զորավարներին: Զինվորական կրթություն չունեցող Ջ. Գարիբալդու կամավորականները Հռոմի պաշտպանության օրերին լուրջ դիմադրություն ցույց տվեցին ֆրանսիական «կրթված ու պատերազմափորձ գորաց»[37]: Նա Հռոմի պաշարման ժամանակ հանրապետության ղեկավարներին խորհուրդ էր տալիս մինչև վերջ կռվել, քաղաքը պաշտպանել և ֆրանսիացիներին անձնատուր չլինել: Բայց երբ տեսավ, որ հանրապետության «իշխանակյացը միտքը հակառակն է», իր փոքրիկ գնդով Հռոմը լքեց, «թշնամեաց մէջէն անցավ» ու քաշվեց Սան-Մարինո[38]: Իրականում 1849թ. հուլիսի 1-ին նա Սահմանադիր ժողովում Հռոմի հանրապետության ղեկավարներին հայտարարեց, որ «քաղաքը հնարավոր է պաշտպանել ընդամենը մի քանի օր, այն էլ քաղաքի կեսը լրիվ ավերելու պայմաններում»[39]: Հուլիսի 3-ին Հռոմի անկումից հետո Ջ. Գարիբալդին չորս հազար կամավորներով շարժվեց օգնության Վենետիկի հանրապետությանը: Հուլիսի 31-ին Սան Մարինոյում նա իր ջոկատն ազատ արձակեց՝ չունենալով արշավանքը շարունակելու հնարավորություն: «Մասյաց աղավնու» պատմելով նրա երկու հարյուր կամավորները չջանկացան իրենից բաժանվել, որոնց հետ Ջենովա գնաց, մի քանի ամիս մնաց, վերքերը բուժեց և դարձյալ մեկնեց Ամերիկա: Մի փոքր գումար վաստակելով՝ կրկին վերադարձավ հայրենիք, որտեղ Կապրերա կղզում իր զավակների հետ զբաղվում էր երկրագործությամբ[40]:

1848թ. ազատագրական պայքարի պարտությունից հետո Ջ. Գարիբալդին անդամագրվեց Զուգեպպե Մացցինիի (1805-1872) կողմից 1853թ. գարնանը հիմնած «Գործողությունների կուսակցությանը», իսկ 1857թ. օգոստոսին՝ Լոնդոնում իտալական հայրենասիրական շարժման գործիչներից Դանիլե Մանինի (1804-1857) հիմնած «Իտալական ազգային ընկերությանը»: Հայրենի Իտալիայի միավորումը Պիեմոնտի թագավորի օգնությամբ իրականացնելու կարգախոսով հանդես եկող այս ընկերության հետ Ջ. Գարիբալդին համագործակցեց երկու տարի[41]:

1859թ. Պիեմոնտի թագավորությունը, ունենալով Ֆրանսիայի աջակցությունը, Ավստրիայի դեմ ազատագրական նոր պատերազմ սկսեց: Արձագանքելով դրան՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է. «Երբ որ նորէն սկսաւ Իտալիոյ անկախութեան համար պատերազմը... Կարիպալտին խոփն ու մաճը թողուց, թուրը ձեռք առաւ ու վազեց իւր հայրենեացն ազատութեանը օգնական լինել, եւ նորանոր յաղթութիւններով պատերազմական ու հայրենասիրական փառքն աւելցուց »[42]:

Գ. վրդ. Այվազովսկին հավատարիմ մնալով ավստրիական տիրապետության դեմ իտալական ժողովրդի պայքարի վերաբերյալ որդեգրած ուղեգծին՝ հերթական անգամ փաստում է այն իրողությունը, որ իտալացիների այս պայքարը նույնպես անկախության համար պատերազմ է: Նա մեկ անգամ ևս ընդգծում է Ջ. Գարիբալդու հայրենասիրությունը, ով երկրագործի խաղաղ կյանքը թողել և զենք է վերցրել հանուն հայրենիքի անկախության: «Մասյաց աղավնու» հետագա հրապարակումներում Գ. վրդ. Այվազովսկին բավական հավաստի տվյալներով ներկայացնում է պատերազմի ընթացքը, որի հիմքում, ըստ նրա, ընկած է իտալացիների «ազգասիրական հոգին», ովքեր իրենց «ազատութեանը սրտանց կփախաքին... և կուզեն օտարի լուծէն ազատուին»[43]:

«Մասյաց աղավնին» իտալացիների անկախության համար պատերազմը լուսաբանում է եվրոպական և հատկապես, իտալական մամուլի հրապարակումների ու ստացված լուրերի հիման վրա, բայց հիմնականում իր աղբյուրները չի հիշատակում: Պարբերականի հրապարակումներից նկատելի է, որ ստացված լուրերը Գ. վրդ. Այվագովսկին վերլուծում, համադրում և ընթերցողներին է ներկայացնում իր ընկալման տեսանկյունից: Այդպիսի հրապարակումները շատ են, որոնցում առկա են ստեղծված իրադրության վերաբերյալ սթափ գնահատականներ ու մեկնաբանություններ: Որոշ հրապարակումներում Գ. վրդ. Այվագովսկին իտալական պատերազմի հնարավոր վախճանի ու հետևանքների, ինչպես նաև դրանում Զ. Գարիբալդու դերակատարման մասին կանխատեսումներ է անում, որոնք հետագայում իրողություն դարձան: «Մասյաց աղավնին» ներկայացնում է պատերազմում իտալացիների տարած բոլոր փառավոր հաղթանակները, որոնց «տեղերուն անունները անմահացուցին պատմութեան մէջ»[44]: Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ի կողմից պատերազմն անսպասելի դադարեցնելու, Ավստրիայի հետ 1859թ. հուլիսի 11-ին Վիլաֆրանկայում գինադադար, իսկ օգոստոսի 11-ին Յյուրիխում՝ հաշտություն կնքելու[45] կապակցությամբ «Մասյաց աղավնին» ափսոսանք է հայտնում, որ «այնչափ փառաւորութեամբ սկսված իտալական պատերազմը՝ անակնկալ կերպով մը վերջացաւ՝ առանց Իտալիոյ ազատութեան խնդիրը որոշելու»[46]:

Ամսագիրն իրավացիորեն նկատում է, որ հաշտության իրողության հետ հաշտվեցին շատերը, բայց ոչ Զ. Գարիբալդին: 1859թ. հոկտեմբերին նա «Միլիոն հրացան» ձեռք բերելու համար հանգանակության կոչ արեց, իսկ նոյեմբերին «Զինված ազգ» («La Nazione Armato») արմատական հայացքներ կրող ընկերություն ստեղծեց, որը թագավորի պահանջով հարկադրված եղավ փակել[47]: Չհաշտվելով ստեղծված վիճակի հետ՝ Զ. Գարիբալդին հայրենիքն օտարի տիրապետությունից ամբողջովին ազատագրելու և միավորելու նպատակով 1860թ. մայիսին Սիցիլական արշավանք սկսեց: Դրան քաջատեղյակ ամսագիրը Զ. Գարիբալդու «հազարյակի» արշավանքի պատճառով «Իտալիան կրկին այեկոծութեան մէջ է» համարում, քազնի պայքարը գնալով նոր թափ է ստանում: Ելնելով դրանից՝ ամսագիրը 1860թ. մայիսի 11-ին Զ. Գարիբալդու՝ Սիցիլիա ուրբ դնելը համարում է «Եվրոպայի նշանաւոր քաղաքական դիպուածների կարգը անցնելը»[48], քանի որ այն խանգարել է Եվրոպայի անդորրը: Ճիշտ նկատելով, որ Զ. Գարիբալդու արշավանքն անսպասելի էր Պիեմոնտի թագավորի համար և անհանգստացրել է եվրոպական մի շարք պետությունների[49], «Մասյաց աղավնին» գտնում է, որ, դրան հակառակ, ոգևորություն է առաջացրել իտալացիների շրջանում: Իտալացիների պայքարի ոգեշնչողը պարբերականը համարում է հայրենիքի նվիրյալ Զ. Գարիբալդուն, որի շուրջը համախմբվում են իր հայրենակիցները: «Կարիպալտի գօրավարը»,-գրում է ամսագիրը,- Իտալիոյ ազատութեան սիրովը վառուած, 1848-են ի վեր անդադար եղած է, որ իւր նպատակին հասնի»[50]: Իտալական ազատագրական պայքարի պատմությանը քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. Վրդ. Այվագովսկին նշում է, որ, ի տարբերություն 1848թ. պայքարի, այս անգամ Զ. Գարիբալդին հորդորում է իր հայրենակիցներին համախմբվել Պիեմոնտի թագավոր Վիտորիո Էմմանուելի շուրջը: Ամսագիրը մեջբերում է իտալացիներին հղած Զ. Գարիբալդու կոչից մի հատված, որտեղ նա հորդորում էր իր հայրենակիցներին փողով, զենքով և իրենց բազկի ուժով աջակցել թագավորին Իտալիայի թշնամիների դեմ պայքարում:

Պատերազմի ընթացքն իտալական լրատվամիջոցներով լուսաբանող «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ Իտալիայի ազատության համար անդադար կռվող Զ. Գարիբալդին հանդես է գալիս «Իտալիա և Վիտորիո Էմմանուել» կարգախոսով: Ճիշտ ընկալելով Զ. Գարիբալդու պայքարի մարտավարության փոփոխությունը և նոր կարգախոսով արշավանք սկսելը [51]՝ «Մասյաց աղավնին» նկատում է, որ նրա կոչը խան-

դավառել է իտալական բոլոր հայրենասերներին, ովքեր մի կողմ են դրել իրենց տա-
րածայնությունները և համախմբել են այդ կարգախոսի շուրջը: Անգամ հանրապետա-
կանների պարագլուխ Զ. Մացցինին, որ «բոլոր Իտալիան մէկ հասարակապետու-
թիւն մը դարձնելու կաշխատեր, այժմ զամենքը կյորդորէ ոտք ելլելու Փիեմոնթին հետ
միանալու մտքով»[52]:

Ամսագիրն իրավացի է, քանզի «Իտալիա և Կիտորիո Էմմանուել» կարգախոսը
բխում էր Զ. Մացցինիի «Գործողության կուսակցության» քաղաքականությունից, որը
ծգտում էր այն կյանքի կոչել իտալական երկրորդ պատերազմի տարիներին[53]:
Չանդրադառնալով Զ. Գարիբալդու «հազարակի» արշավանքի մանրամասնություն-
ներին և նրա տարած հաղթանակներին, ով Սիցիլիան ազատագրում էր Պիեմոնտի
թագավորի անունից[54] «Մասյաց աղավնին» գրում է. «Բոլոր Իտալիան անպատմելի
ցնծութեան ու շարժման մէջ է Կարիպալտին անեցած յաջողութեան վրա», անգամ
Նեապոլի բնակիչները «գրկաբաց կսպասեն նորա գալուն»[55]: Իտալիան, իսկապես,
ցնծում էր Զ. Գարիբալդու հաջողություններից, ում «հազարակը» իրեն կամավոր միա-
ցած «պիչչոտտի» ջոկատների աջակցությամբ 1860թ. մայիսի վերջին գրեթե ամբող-
ջությամբ ատելի Բուրբոնների տիրապետությունից ազատագրեց Սիցիլիան: Իրեն
հռչակելով Սիցիլիայի բռնապետ՝ Զ. Գարիբալդին սոցիալական և քաղաքական մի
շարք միջոցառումներ իրականացրեց, որոնք էլ ավելի բարձրացրին նրա հեղինակու-
թյունը և անհանգստացրին Պիեմոնտի թագավորին ու վարչապետին[56]: «Մասյաց ա-
ղավնին» հերքում է եվրոպական մամուլում շրջանառվող լուրերն այն մասին, որ Զ.
Գարիբալդու «անակնկալ հաջողությունը» պայմանավորված է Պիեմոնտի ցուցաբե-
րած օգնության հետ: Ամսագիրը վկայակոչում է Պիեմոնտի վարչապետ Կ. Կավուրի
պաշտոնական հայտարարությունը, ըստ որի՝ Ֆրանսիան և Պիեմոնտը հավանություն
չեն տալիս Զ. Գարիբալդու գործողություններին, «բայց անոր արգելք ընել ալ
չկրնար»[57]: Ստացված լուրերի և հրապարակումների վերլուծությունից ամսագիրը
հանգում է այն եզրակացության, որ եվրոպական պետություններից Զ. Գարիբալդուն
ամենից շատ աջակցում է Անգլիան, որտեղ Զ. Գարիբալդու համար գումար են հավա-
քում, մտադիր են անգամ օգնական զորք ուղարկել, իսկ կառավարությունը դրան ար-
գելք չի հանդիսանում:

Ճիշտ ընկալելով անգլիական իշխանությունների և հասարակության դիրքորոշու-
մը Զ. Գարիբալդու պայքարի նկատմամբ[58] «Մասյաց աղավնին» բավական իրատե-
սական դիտարկում է անում: Ամսագրի կարծիքով անգլիացիները թեպետ ամեն կերպ
Զ. Գարիբալդուն իրենց օգնությունն են առաջարկում, բայց «առանց իրենց շահը մտա-
ծելու չեն աշխատիր այս բանիս մէջ»[59]: «Մասյաց աղավնու» դիտարկմամբ՝ իտալա-
կան պատերազմի հաջողությունը և դրա հետևանքով Եվրոպայում ստեղծված քաղա-
քական իրադրության հանգուցալուծումը «Կարիպալտին քաջութեանցը վրայ է»[60]:
Պրա առհավատչյան ամսագիրը համարում է այն, որ նա գրավել է ամբողջ Սիցիլիան,
հավաքել է 50 հազարից ավելի զորք, ունի մի քանի ռազմանավ և բավական շատ գու-
նար, որը նրան ուղարկում են Իտալիայի բոլոր կողմերից և եվրոպական շատ երկրնե-
րից: «Մասյաց աղավնու» կարծիքով Սիցիլիան ազատագրելուց հետո Զ. Գարիբալդին
մտադիր է արշավանք իրականացնել Նեապոլի վրա, որին դեմ են Պիեմոնտի թագա-
վորն ու Կ. Կավուրը: Չնայած դրան, գրում է ամսագիրը, Զ. Գարիբալդին իտալացինե-
րի ազատություն ձեռք բերելու հույսը «ամենայն յաջողութեամբ և փառաւորութեամբ
կատարելու հետ է»[61]: «Մասյաց աղավնին» ճիշտ էր տեղեկացված, որ Կիկտոր Էմ-
մանուել II-ը, «հանում Իտալիայի շահի», Զ. Գարիբալդուն հորդորում է՝ հրաժարվել
Նեապոլի վրա արշավելու մտադրությունից, բայց «բաջն Կարիպալտին դժուարացաւ
այս առաջարկութիւնն ընդունելու»[62]: Չանսալով թագավորի կամքին՝ Զ. Գարիբալ-
դին նրան հղած նամակում Նեապոլն ազատագրելու մտադրությունը հիմնավորում էր
այսպես. «Եթե ես հիմա, իտալական ժողովրդի կամքին հակառակ, տատանվեմ և հա-

պաղեմ, ապա կրգավաճանեմ իմ պարտքին և կվնասեմ Իտալիայի ազատագրման սուրբ գործին: Ուստի թույլ տվեք այս անգամ ձեզ չհպատակվել»[63]:

«Մասյաց աղավնին» գրում է, որ, երբ Ջ. Գարիբալդին իր կարմիրշապիկավորներով շարժվեց դեպի Նեապոլ, Ֆրանցիսկ II թագավորը, մայրաքաղաքը կորցնելու վտանգից խուսափելու համար, «զանազան ազատություններ» խոստացավ իր հպատակներին: Ըստ պարբերականի՝ նեապոլցիները հավատացած են, որ թագավորի խոստացած ազատությունները «իրեն արդարությունը կամ ազատասիրությունը չէ, այլ Կարիպալտին վախն է»[64]: Ամսագիրը Ջ. Գարիբալդուց ունեցած վախով է բացատրում այն իրողությունը, որ Նեապոլի թագավոր Ֆրանցիսկ II մայրաքաղաքը լքել ու «հուսահատաբար» փախել է Գետտա՝ «տկարությունը ազատական գորաւարին քաջութեանը հետ չափելով»[65]:

«Մասյաց աղավնին» թագավորի «տկարությանը» հակադրում է «քաջն Կարիպալտի» օրեցօր հզորանալը, միմյանց հետևից հաղթանակներ տանելը և սեպտեմբերի 7-ին «փառաւորապէս Նափոլի քաղաք մտնելը»: Ամսագրի պատմելով՝ նեապոլցիները Ջ. Գարիբալդու հաջողության պատվին մի քանի օր շարունակ այնպիսի ցնծութուններ և տոնախմբություններ արեցին, որոնց նմանը քաղաքը երբևէ չէր տեսել Բուրբոնների թագավորության ամբողջ ժամանակաշրջանում: Ամսագիրն իրավացի է՝ Ջ. Գարիբալդին Նեապոլ մտավ իսկական հաղթողի պես, բաց կառքում փառահեղ նստած, հագած կարմիր վերնաշապիկ և սպիտակ թիկնոց և ընդամենը մի քանի համահարզների ուղեկցությամբ: Իր մուտքը Նեապոլ նա հետագայում իր հուշերում անվանում էր «ավելի շուտ հրաշք, քան իրականություն», քանզի անցավ քաղաքում գտնվող թագավորական ջոկատների միջով, որի զինվորները զենքը ցած դրեցին ու իրեն պատիվ առան[66]: Ջ. Գարիբալդու այս հաջողությունից հետո «Մասյաց աղավնու» դիտարկմամբ ոչ միայն նեապոլցիները, այլև բոլոր իտալացիները իրենց «աչքը և յոյսը դարձուցած են իրենց հրաշալի ազատարարի՝ այսինքն Կարիպալտի վրայ»[67]:

«Մասյաց աղավնին» Ջ. Գարիբալդուն անվանում է Իտալիայի ազատարար, քանզի նա, կարճ ժամանակում մեծ դժվարություններ հաղթահարելով, ազատագրել է Սիցիլիան և Նեապոլը ու պատրաստվում է իրականացնել իր վաղեմի երազանքը՝ միավորել Իտալիան: Իր հայրենակիցներին ուղղված կոչում նա հաղթանակը լիարժեք չէր համարում, քանի դեռ ազատագրված չեն Հռոմն ու Վենետիկը: Ելնելով այդ նպատակադրությունից՝ Ջ. Գարիբալդին իտալացիներին հավաստիացնում էր. «Դա մեր պարտքն է և մեր իրավունքը: Ուրեմն, ի գեն»[68]: Պարբերականի համոզմամբ իտալացիներն իրենց պայքարի հաջողությունը կապում են Ջ. Գարիբալդու հաղթանակների հետ: Այս համոզմունքը բխում էր 1860թ. հոկտեմբերի 1-2-ին Վոլտուրնո գետի մոտ Նեապոլիտանական թագավորության 50 հազար զորքի դեմ Ջ. Գարիբալդու 20 հազար երիտասարդ կարմիրշապիկավորների տարած փայլուն հաղթանակից: Դրանով Ջ. Գարիբալդին Բուրբոնների տիրապետությունից ազատագրեց Նեապոլիտանական թագավորությունը: Նեապոլում ստեղծվեց չափավոր լիբերեալներից ու դեմոկրատներից կազմված կառավարություն, իսկ Ջ. Գարիբալդին հռչակվեց «Երկու Սիցիլիաների բռնապետ»: Կառավարության որոշմամբ հոկտեմբերի 21-ին անցկացված հանրաքվեն հաստատեց Սիցիլիայի և Նեապոլի միավորումը Պիեմոնտի թագավորությանը[69]: «Մասյաց աղավնին» դա համարում է Ջ. Գարիբալդու հերթական քայլը Իտալիայի միավորման ճանապարհին, որը իտալացիների բաղձանքն է: «Ամէն Իտալացի, գրում է պարբերականը, -միտքը դրած էր և դրած է, որ Կարիպալտիին յաղթական ընթացքը այն ժամանակը միայն պիտի վերջանայ՝ երբոր Հռոմն այ առնու, երբոր Վենետիկը այ տիրէ և այսքան ժամանակէ ի վեր փափաքելի եղած Իտալիոյ միութիւնն ու կատարեալ ազատութիւնը վերջապէս տեսնուի»[70]: Ջ. Գարիբալդու պայքարի վերջնական նպատակն իրավացիորեն համարելով Իտալիայի միավորումը՝ ամսագիրը միաժամանակ ընդգծում է, որ այս հարցում նա իտալացիներին հուսախաբ չի անում: «Մինչեւ

այս օրուան օրս Կարիպայտին ալ, -գրում է պարբերականը,- Իտալացուոց այս յոյսը անենայն յաջողութեամբ և փառաւորութեամբ կատարելու հետ է»[71]:

«Մասյաց աղավնու» հավատը Զ. Գարիբալդու անձի, նրա խոսքերի ու գործերի ներդաշնակության և համապատասխանության վերաբերյալ հիմնված էր կոնկրետ փաստի վրա: Բանն այն է, որ չսպասելով հանրաքվեի արդյունքին՝ Զ. Գարիբալդին հոկտեմբերի 15-ին արձակած դեկրետում հայտարարում էր՝ որպէսզի Երկու Սիցիլիաները մտնեն միասնական և անբաժան Իտալիայի կազմի մեջ, ինքը պարտավորվում է Նեապոլ ժամանելուն պես Պիեմոնտի թագավորին փոխանցել ժողովրդի կողմից իրեն վստահված բռնապետի լիազորությունները[72]:

Իտալիայի միավորման նպատակն իրականություն դարձնելու համար Զ. Գարիբալդու վճռականությունը, հաստատականությունը և մինչև հաղթական ավարտ պայքարելու կամքը հավաստող «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ Զ. Գարիբալդին հայտարարել է. «Իտալիոյ ապագայ վիճակը Կապիտոլիոնի բլրին վրայ (այսինքն՝ Հռոմի մեջ) պիտի որոշուի»[73]: Զ. Գարիբալդու այս հայտարարությունից «Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. վրո. Ալվագովսկին համոզված էր, որ Զ. Գարիբալդին Նեապոլի ազատագրումից հետո «իւր յաղթական արշաւանքը դէպի Հռոմ շտկած է»[74]: Բայց դէպի Հռոմ արշավանք իրականացնելու հարցում Զ. Գարիբալդին և Պիեմոնտի թագավորը տարածայնություններ ունեին, որը շուտով հասկանում է նաև Գ. վրո. Ալվագովսկին: Նա կրահում է, որ Զ. Գարիբալդին մտադիր է Իտալիան ազատագրել առանց Ֆրանսիայի օգնության և «ետքը յանձնել Սարտենիոյ թագաւորին բոլոր Իտալիոյ թագաւորութեանը», իսկ Վիտտորիո Էմմանուել II-րդ «կփութար օր մը առաջ իւր ձեռքն առնելու Կարիպայտին սկսած արշավանքին պտուղները, Գաղղիոյ օգնութեամբ, հաւանութեամբն ու պաշտպանութեամբը»[75]:

1860թ. հոկտեմբերի 26-ին Կապանելլիում Վիտտորիո Էմմանուել II-ը Զ. Գարիբալդուն հրահանգեց դադարեցնել պատերազմական գործողությունները, սնալ իր բանակի պահեստագորում և հնարավորություն տալ իրեն ավարտին հասցնել հաղթանակն ու անձամբ իրականացնել Իտալիայի միավորումը[76]: Զ. Գարիբալդու զիջելը և մի կողմ քաշվելը «Մասյաց աղավնին» թյուրիմացաբար վերագրում է թագավորի հետ նրա տարածայնությունների հարթմանը, քանզի միավորվելով գարիբալդիականների հետ՝ Պիեմոնտի թագավորը «Իտալական հեղափոխութեան ամէն զխաւոր թելերը ձեռք առաւ»[77]: Դրա վկայությունն ամսագիրը համարում է այն, որ 1860թ. նոյեմբերի 7-ին Վիտտորիո Էմմանուել II-ը իր գործով մտել է Նեապոլ, իսկ Զ. Գարիբալդին քաշվել է Կապրերա կղզի: Մինչդեռ իրականում Վիտտորիո Էմմանուել II-ը նրանից հաղթանակի դափնիները վերցրեց և մեկուսացրեց պատերազմական ու քաղաքական գործունեությունից: Թագավորն անգամ չցանկացավ, որ Զ. Գարիբալդին Նեապոլում մնա իր իշխանության տեղապահի[78]: Վիտտորիո Էմմանուել II-ը այդպես վարձահատույց եղավ Զ. Գարիբալդուն, ով «մի բուռ մարդկանցով հաղթեց բանակի, ազատագրեց մի ամբողջ երկիր և ազատ արձակվեց նրանից, ինչպես ազատ են արձակում կառապանին, երբ նա տեղ է հասցնում»[79]:

«Մասյաց աղավնին» Զ. Գարիբալդուն բնութագրում է որպէս հայրենասեր և նպատակասլաց զինվորական, ով երբեք չի նահանջելու իր բռնած ճանապարհից: Ամսագիրը՝ որպէս դրա հավաստիացում, վկայակոչում է Կապրերա մեկնելու առաջ, իր կամավորներին ուղղված նրա հրաժեշտի խոսքերը. «Շուտով նորէն կտեսնուիմք ու կերթանք ազատելու մեր այն եղբայրները, որ օտար ազգաց լուծին տակը կշարչարուին»[80]: Ամսագիրը նկատի ունի նոյեմբերի 9-ին Կապրերա մեկնած Զ. Գարիբալդու նամակն իր կամավորներին, որտեղ խոստանում էր լինել Իտալիայի ազատության համար պայքարող զինվորների կողքին, ճակատամարտի օրը լինել նրանց հետ, միայն ազատագրել իրենց եղբայրներին և հաջորդ տարվա գարնանը հանդիպել Հռոմում[81]:

Վիտորիո Էմմանուել II-ի վերաբերմունքից դառնացած ու վիրավորված Ջ. Գարիբալդին իր «Հուշերում» գրում է, որ Կապրերայում «ձգտում էր վերադառնալ իր մեկուսացված կյանքին»[82]: Բայց Ջ. Գարիբալդին մեկուսացված չմնաց, Կապրերա կղզին դարձավ յուրատեսակ «Մեքքա» եվրոպական շատ ժողովուրդների դեմոկրատական և հեղափոխական տրամադրություններ ունեցող վտարանդիների համար: Այս ամենին քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնին» իր ընթերցողներին հավաստիացնում է, որ Ջ. Գարիբալդին «պարապ կեցած չէ Քափրէրա կղզին»: Նա պարբերաբար ընդունում է իտալացի և հունգար հին ու նոր գորավարներին, ովքեր «անդադար կերթան անոր խորհուրդները հարցնելու»[83]:

Շարունակելով զարգացնել Ջ. Գարիբալդու մեծ հայրենասեր լինելու թեման՝ «Մասյաց աղավնին» իր միտքը հիմնավորող մեկ այլ փաստ է վկայակոչում՝ մեջ բերելով նրա հայտարարությունից մի հատված: Ըստ ամսագրի՝ 1860թ. նոյեմբերի 5-ին Կապրերայում Ջ. Գարիբալդին իր հայրենակիցներին հորդորել է համախմբվել Վիտորիո Էմմանուել II թագավորի շուրջը, քանի որ նա «ամենահարկաւոր է Իտալիոյ համար, ով որ Իտալիոյ միութիւնը կուզէ՝ պէտք է նորա ետևէն երթայ»[84]: Ընդամին, Ջ. Գարիբալդին չէր կարևորում, թե Իտալիայի միավորման դեպքում ո՞վ կլինի վարչապետը՝ կոմս Կավուրը, թե՛ Կատալանոն, ով «անուանի ազգաւոր Իտալացի մի է»: Ջ. Գարիբալդին ի սրտե փափագում էր, որ իտալացիները թագավորից պահանջեն մինչև 1861թ. մարտը հավաքել 500 հազար զորք և գլխավորել հայրենիքի միավորման համար պայքարը: Պարբերականն իրավացի է, Ջ. Գարիբալդին, իրոք, այդպիսի խնդիր դնում էր թագավորի առաջ: Նա ասում էր, որ եթե «մեկ միլիոն զինված իտալացի չհավաքվի, ապա վայ մեր ազատությանը»[85]:

Ջ. Գարիբալդու հայտարարությունը «Մասյաց աղավնին» ընդունում է որպես թագավորի հետ տարածայնությունների հաղթահարման նշան: Միաժամանակ դրանով ամսագիրը մեկ անգամ ևս ընդգծում է նրա մեծահոգությունն ու ներողամտությունը, ով պատրաստ է հանուն հայրենիքի ազատության և միավորման հրաժարվել իր սկզբունքներից: «Մասյաց աղավնին» Ջ. Գարիբալդու հայտարարությունից եզրակացնում է, որ նա և Վիտորիո Էմմանուելը «միտք չունին իրենց գէնքը վար դնելու՝ մինչեւ որ Հռովմայ ու Վենետիկոյ խնդիրները չլուծուին չվերջանան»[86]: Պարբերականն իրավացիորեն Իտալիայի միավորումը համարում է բոլոր իտալացիների «մեծ նպատակը»[87], որին անկեղծորեն ձգտում են Պիեմոնտի թագավորը, վարչապետը և Ջ. Գարիբալդին: Գ. վրդ. Այվագովսկին լավ էր հասկանում, որ նրանց նպատակը նույնն է, բայց տարբեր են դրան հասնելու երեք հայրենասեր մարդկանց պատկերացումներն ու բռնած ճանապարհը:

Միապետական կարգերի կողմնակից «Մասյաց աղավնու» խմբագիրը, սկզբունքորեն դեմ լինելով հեղափոխություններին, առանձնահատուկ դիրքորոշում է դրսևորում իտալական իրադարձությունների դեպքում: Իտալացիների պայքարի նկատմամբ հետաքրքրությունը երբեք չթուլացրած Գ. վրդ. Այվագովսկին ի սկզբանե Իտալիայում տեղի ունեցող իրադարձությունները գնահատում է պատերազմ, անկայտության և ազատության համար պայքար, որի «մեծ նպատակը» իրավացիորեն համարում է Իտալիայի միավորումը: Սակայն 1861թ. փետրվարին նա իտալական իրադարձությունները համարում է «հեղափոխություն» և կարծիք հայտնում, որ այդ «յեղափոխութենէն մեծամեծ աղեկութիւններ կսպասուին Իտալիոյ ազգին համար»[88]:

Միաժամանակ Գ. վրդ. Այվագովսկին գտնում է, որ «Իտալիոյ ազգային գործը» չի կարող հաջողութիւն ունենալ առանց մեծ դժվարություններ հաղթահարելու և զանազան փորձություններ անցնելու: Այդ դժվարություններից մեկը ամսագիրը համարում է Կ. Կավուրի և Ջ. Գարիբալդու միջև Իտալիայի միավորման հարցում առկա տարածայնությունները: Ամսագրի պատմելով՝ դրանք հաղթահարելու համար Կ. Կավուրը Կապրերա կղզի է ուղարկել հունգարացի սպա Իշտվան Թյուռին (1825-1908), ով Միցիլիա-

կան արշավանքի մասնակից էր և Ջ. Գարիբալդու նշանակմամբ ղեկավարում էր Հարավային բանակի դիվիզիաներից մեկը: Ի. Թյուռը պետք է Ջ. Գարիբալդուն համոզեր առայժմ հրաժարվել Վենետիկի և Հռոմի վրա արշավելու գաղափարից, քանի դեռ Իտալիան ամբողջովին ազատագրված չէ: Դատելով այդ մասին եվրոպական մամուլի հրապարակումներից՝ «Մասյաց աղավնին» գտնում է, որ Ջ. Գարիբալդին, ամենայն հավանականությամբ, կընդունի այդ առաջարկությունը, քանի որ «պատրաստ է Քավուր կոմսին քաղաքականութեանը ճամբան բռնելու»[89]:

Ամսագրի լավատեսությունը պայմանավորված էր 1861թ. մարտին տեղի ունեցած երկու հրադարձության հետ, որոնք Ջ. Գարիբալդուն կարող էին դրդել ժամանակավորապես հրաժարվել արշավանքի մտադրությունից: Դրանցից մեկը 1861թ. մարտի 17-ին Իտալիայի խորհրդարանում Վիտտորիո Էմմանուել II-ին Իտալիայի թագավոր ընտրելն էր, որն ամսագրի գնահատմամբ «տարվա անմոռանալի անցքերէն մէկն եղաւ»[90]: Իտալացիների համար բախտորոշ այդ հրադարձությունը «Մասյաց աղավնին» համարում է իտալական ազատագրական պատերազմի «ամենուն յայտնի գեղեցիկ պտուղը...», Իտալիոյ գօրանալը և միանալը ընդ գաւազանաւ հայրենաւեր թագավորին»[91]: Երկրորդ հրադարձությունը 1861թ. մարտի 27-ին իտալական խորհրդարանում Կ. Կավուրի հայտարարությունն էր՝ «Կերթամք մեք Հռոմ, անտարակոյս, բայց Գաղղիոյ հաւանութիւնն ընդունելէն ետև...»[92]: «Մասյաց աղավնին» բառացի մեջբերում է Կ. Կավուրի խոսքը, ով, փաստելով կառավարության իրական նպատակը, խորհրդարանին դրդում էր Հռոմը հայտարարել Իտալիայի մայրաքաղաք[93]:

Իտալիայի միավորման աննկուն ջատագով Ջ. Գարիբալդին, անշուշտ, բավարարված էր Իտալական թագավորության հռչակումով և Հռոմը պետության մայրաքաղաք հայտարարելու Կ. Կավուրի դիրքորոշումով: Բայց Ջ. Գարիբալդին գտնում էր, որ Հռոմը պետք է ազատագրել իտալական հայրենասերների ուժերով և պայքարի ճանապարհով: Մինչդեռ թագավորն ու Կ. Կավուրը հույս ունեին Հռոմը ձեռք բերել Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ի օգնությամբ, կամ էլ Պիուս IX պապի՝ աշխարհիկ իշխանությունից կամավոր հրաժարվելու ճանապարհով, որից հետո Հռոմը կհռչակվեր Իտալիայի մայրաքաղաք[94]: Ամսագրի դիտարկմամբ՝ իտալացիները Կ. Կավուրի հայտարարությունից ոգևորվել են և «պատրաստ են իրենց դիւցազնին» (Գարիբալդուն – Ֆ.Մ.) մէկ խոսքովը նորա ետելէն ամէն տեղ երթալու, բայց կերևնայ թե Փիեմոնթի կառավարությունը կարծիք կընէ որ դեռ պատերազմ սկսելու ժամանակը չէ»[95]: Այդ մտադրության իրականացմանը մասամբ խանգարեց 1861թ. հունիսի 6-ին Կ. Կավուրի անժամանակ մահը և Պիուս IX պապի Հռոմը ոչ մի գնով չզիջելու կոշտ դիրքորոշումը[96]:

«Մասյաց աղավնին», վերլուծելով Իտալիայում ստեղծված իրադրությունը, ճիշտ է ընկալում, որ Կ. Կավուրի մահը և Հռոմը չզիջելու՝ Պիուս IX պապի համառությունը ոչնչով չեն խանգարում Ջ. Գարիբալդուն հայրենակիցների շրջանում հետևողականորեն առաջ տանել Հռոմն ու Վենետիկը Իտալիային միավորելու գաղափարը: Դրան հասնելու համար նա Թուրինի խորհրդարանում 1861 թ. ապրիլի 13-ին առաջարկեց ստեղծել արագ արժագանքման ազգային զվարդիա, բայց մերժում ստացավ[97]: «Մասյաց աղավնու» դիտարկմամբ Ջ. Գարիբալդին տեսնելով, որ խորհրդարանում իր պատերազմական հորդորները ընդունելի չեղան, քաշվեց Կապրերա՝ «սպասելով որ Իտալիան իրեն օգնութեան կարօտութիւն ցուցնէ»[98]:

Հետևողականորեն շարունակելով ընդգծել Ջ. Գարիբալդու դերը Իտալիայի միավորման համար պայքարում՝ ամսագիրն առաջ է քաշում այն միտքը, որ, ի տարբերություն Պիեմոնտի թագավորության անբարյացկամ վերաբերմունքի, հասարակ ժողովուրդը գնահատում է նրան: Դրա վկայությունը պարբերականը համարում է այն, որ 1861թ. սեպտեմբերի 15-ին Նեապոլում հանդիսավորությամբ նշել են «Կարիպալտիին այն քաղաքը մտնելու տարեդարձի յիշատակը»[99]: Ջ. Գարիբալդին առաջարկել է հրա-

վիրել «ահագին եւ համաշխարհային զօրաժողով» և ծովից ու ցամաքից Իտալիային «կատարեալ ազատութիւն տալ»[100], որի լուծումը կարող է տեղի ունենալ 1862 թվականին: Ամսագրի այս կանխատեսումը չիրականացավ, իսկ իտալացիները չդադարեցին պահանջել Հռոմը դարձնել Իտալական թագավորության մայրաքաղաքը:

«Մասյաց աղավնին» Իտալիայի միավորման խնդիրը համարում է գարիբալդիականների և «գրեթե բոլոր Իտալացւոց բաղձանացը»[101], որի լուծումը կապում է Կապրերայում գտնվող Ջ. Գարիբալդու հետ: Ամսագրի համոզմամբ՝ այստեղից են իտալացիները սպասում իրենց «կատարեալ ազատութիւնը՝ Կարիպալտիին ձեռքովը»[102]: «Մասյաց աղավնու» կանխատեսումն իրականություն դարձավ 1862թ. հուլիսին, երբ Ջ. Գարիբալդին մի խումբ զինակիցների հետ լքեց Կապրերան և նավարկեց դեպի Պալերմո: Նպատակ ունենալով Սիցիլիայից արշավել Հռոմի վրա՝ նա Մարսալում իտալացիներին կոչ արեց այս անգամ պայքարի ելնել «Հռոմ կամ մահ» կարգախոսով[103]: «Մասյաց աղավնին» ամբողջությամբ տպագրում է Ջ. Գարիբալդու կոչը՝ գնահատելով այն որպես «լսելու արժանի բան»: Պարբերականի պատմելով՝ Ջ. Գարիբալդին, իր հայրենակիցներից ակնկալելով «նորանոր եւ մեծամեծ քաջութեանց» գործողություններ, հորդորում է համախմբվել և մի վերջին պատերազմ մղել ընդդեմ օտարի բռնակալության: Նա հույս է հայտնում, որ, 1860թ. պայքարի ելած հազար կամավորների փոխարեն, 1862թ. ոտքի կելնեն միլիոն իտալացիներ, որոնք ավստրիացիների դատաստանն իրենց ձեռքով կտեսնեն և ժամ առաջ կտոնեն հաղթանակի հանդեպը: «Հայտնի բան է,- գրում է ամսագիրը, որ իտալական դիւցազնին այսպիսի խօսքերը մեծ ոյժ ունին եւ պիտի ունենան իւր հայրենակցացը վրայ»[104]:

«Մասյաց աղավնին» քաջատեղյակ էր, որ Ջ. Գարիբալդու կոչով երեք հազար իտալացիներ Սիցիլիայում միացել են նրան, ուստի «Իտալիան դարձեալ մեծ վրդովմունքի մէջ է»: Հասկանալով, որ Ջ. Գարիբալդու նոր արշավանքի նպատակը Հռոմն ազատագրելն է, ամսագիրը միաժամանակ իրավացիորեն նկատում է, որ Ջ. Գարիբալդու՝ «Հռոմ կամ մահ» կարգախոսը երկպառակություն է առաջ բերել գարիբալդիականների և Վիտորիո Էմմանուել II թագավորի կառավարության միջև: Թագավորը «սաստիկ խօսքերով կդատապարտէ Կարիպալտիի գործերը», ուստի հրովարտակով դիմել է իտալացիներին և հորդորել զգուշանան Ջ. Գարիբալդու «վնասակար անհամբերութենէ»: Նա խոստացել է, որ երբ մեծ գործողություններ իրականացնելու ժամանակը հասնի, «ինքը պատրաստ է իսկոյն ծայնը հանելու»[105]: Ամսագիրն իրավացի է. Վիտորիո Էմմանուել II-ն իր հրովարտակում Ջ. Գարիբալդուն խռովարար անվանեց, իսկ վարչապետ Ռ. Ռատտացցին Պալերմոյի պրեֆեկտին կարգադրեց նրա նկատմամբ եռանդուն քայլեր ձեռնարկել՝ ընդհուպ մինչև ձերբակալելը[106]:

«Մասյաց աղավնու» դիտարկմամբ՝ արշավանքը դադարեցնելու թագավորի հորդորը «Կարիպալտիին փոյթ չեղաւ»[107]: Նա իր կամավորներով շարժվեց դեպի Մեսինա, 1862թ. օգոստոսի 29-ին Ասպրոմոնտե լեռան վրա հարկադրաբար ընդհարվեց թագավորական զորքի հրամանատար գնդապետ Պալլավիչինիի հետ, պարտություն կրեց, երկու տեղից վիրավորվեց և իր որդի Մենոտտի հետ «թշնամեաց ձեռքն ընկավ»: Միանգամայն հավաստի ներկայացնելով Ասպրոմոնտեի եղբայրասպան կռիվը [108] և թագավորական զորքին համարելով Ջ. Գարիբալդու թշնամի՝ «Մասյաց աղավնին» չի թաքցնում զարմանքը տեղի ունեցածի կապակցությամբ: «Չարմանալի տեսարան,- գրում է ամսագիրը,- Իտալիան ազատողն ու Վիկտոր Էմմանուելին ձեռքը տուողը այնքան վեհամենությունը նոյն միջոցին նոյն թագաւորին զօրացը ձեռքը գերի բռնուեցաւ խեղճութեամբ»[109]:

Մարտի դաշտում վիրավոր Ջ. Գարիբալդուն գնդապետ Պալլավիչինին, գլխարկը հանելով, ծնկի իջավ և խնդրեց անձնատուր լինել: Ջ. Գարիբալդին ենթարկվեց, բայց նրա հետ անհարգալից վարվեցին, բանտարկեցին նախ՝ Կարինիանո բերդում, այնուհետև՝ տեղափոխեցին Սպեցալ[110]: Այս ամենին քաջատեղյակ՝ «Մասյաց աղավնին»

Զ. Գարիբալդու հետ պատահած «ակակնկալ դիպուածէն ետքը» դժվարանում է կանխատեսել, թե ինչով կավարտվի Իտալիայի ներկա անորոշ վիճակը: Նրա պայքարը համենատեղիով իտալական մեծ թատերգության չորրորդ արարի հետ՝ ամսագիրը համոզմունք է հայտնում, որ հինգերորդ արարում «ավելի փառաւոր կամ ահաւոր կերպով պիտի լուծուի վերջին կնճիքը»[111]: Իտալական ազատագրական պայքարի հաջողությունը «Մասյաց աղավնին» կապում է հասարակական պահանջով բանտարկությունից ազատ արձակված, եվրոպական բժիշկների օգնությամբ վերքերը բուժած[112] Զ. Գարիբալդու հետ: Ամսագիրը հավատում է, որ 1863 թվականին, անշուշտ, բացվելու է «եւրոպական մեծամեծ խնդրոց լուծուելուն ահագին տեսարանը»[113], և Իտալիան միավորվելու է: Ամսագրի համոզմունքը հիմնված էր այն բանի վրա, որ Ասպրոնոնտեում պարտություն կրած, հայրենիքի ազատությունը տենչող Զ. Գարիբալդին «հանգիստ պիտի չառնու՝ մինչեւ որ փառաւորագոյն յաղթութեամբ մը իւր աղօտացեալ փառացը վրէժը չառնու»[114]:

«Մասյաց աղավնու» կանխատեսումը, 1863թ. իտալական խնդրի լուծման հետ կապված, չարդարացավ, քանզի ոչ Զ. Գարիբալդին, ոչ էլ Վիտորիո Էմմանուել II թագավորը Հռոմը և Վենետիկը ազատագրելու համար նոր պատերազմ չսկսեցին: Չնայած դրան Զ. Գարիբալդու գործունեության նկատմամբ ամսագրի հետաքրքրությունը չթուլացավ: «Մասյաց աղավնին» շարունակում է տեղեկություններ տալ նրա առողջական վիճակի, Լոմբարդիայում շրջագայության ժամանակ իտալացիների խանդավառ ընդունելությանն արժանանալու, Անգլիա մեկնելու հրավեր ստանալու, եվրոպական շատ երկրներում հանրաճանաչ լինելու, բարի համբավ և բարձր հեղինակություն վայելելու մասին:

Ամփոփելով 1863թ. քաղաքական տարվա արդյունքները՝ «Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. վրդ. Այվագովսկին իրատեսորեն փաստում է, որ միասնական հայրենիք ունենալու իտալացիների բաղձանքը չկատարվեց: Նա լավ էր հասկանում, որ քանի դեռ Վենետիկն ու Հռոմը չեն ազատագրվել և միացել Իտալական թագավորությունը, միասնական իտալական պետությունը կայացած չէ: Գ. վրդ. Այվագովսկին հավատում էր, որ «պատերազմական հոգուով լցուած, ազգային ազատութեան կրակով վառուած»[115] իտալացիներն, իրենց ոյուցազն Զ. Գարիբալդու գլխավորությամբ, օտարի տիրապետության դեմ պայքարը շարունակելու մտադրությունը «անպատճառ ի գործ պիտի դնեն, որպեսզի առաջ Վենետիկն ազատեն և յետոյ Հռոմը»[116]:

Իտալիայից ստացված լուրերի վերլուծության հիման վրա՝ «Մասյաց աղավնին» հանգում է այն եզրակացության, որ իտալացիներն իրենց վերջնական ազատագրման հույսը կապում են 1864 թվականի և «սքանչելի ազատարարի» հետ: Ամսագիրը բարձր է գնահատում Զ. Գարիբալդու մարդկային որակները, նրան անվանում է «քաջ», «իտալական ոյուցազն», «գերահռչակ», «համբավավոր», «հայրենասեր», «Իտալիայի փրկիչ», «մեծ ազատարար», «Իտալիոյ մեծահամբավ զորավար», «հայրենիքի ազատության սիրով վառված զորավար», ով պատրաստ է անձնագոհության՝ հանուն հայրենիքի փրկության և ազատության: Ամսագիրը հավատում էր, որ Զ. Գարիբալդին առաջիկայում անպայման շարունակելու է իր պայքարը, որպեսզի իտալացիները ձգտեն ձեռք բերել իրենց «երկու մեծամեծ ազատութիւնները»: Դրանցից մեկն ամսագիրը համարում է Վենետիկի ազատագրվելը Ավստրիայի, իսկ երկրորդը՝ Հռոմի ազատագրվելը Պիուս IX պապի և Ֆրանսիայի տիրապետությունից: Իտալացիների ազատության ջատագով «Մասյաց աղավնին» նրանց մաղթում է՝ «Աստված չասնըչնէ»[117]:

Իտալական ազատագրական պատերազմը դեռևս չավարտված՝ «Մասյաց աղավնին» դեռ 1861թ. համոզմունք էր հայտնում, որ ուշ թե շուտ Իտալիան անպայման միավորվելու է և համալրելու Եվրոպայի առաջատար պետությունների շարքը[118]: Նույն թվականին ամսագիրը վստահաբար հավատում էր, որ Հռոմը՝ որպես Իտալիայի

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2021

սիրտ, «երբևիցէ պիտի միանայ իտալական թագաւորութեան հետ, և անոր մայրաքաղաքը պիտի լինի[119]:

Զ. Գարիբալդու պայքարի հաջողության հարցում միշտ լավատես, նրա նկատմամբ հավատը երբեք չսասանած «Մասյաց աղավնին» չդարձավ Իտալիայի միավորման ժամանակակիցը, քանի որ 1865թ. դեկտեմբերին ամսագիրը դադարեց լույս տեսնելուց: 1866թ. Ավստրիայի դեմ իտալա-պրուսական պատերազմին իր կամավորներով մասնակցած Զ. Գարիբալդին Թիրոլի լեռներում հաղթանակներ տարավ ու կրկին վիրավորվեց: Պատերազմի արդյունքում Վենետիկն անցավ Իտալական թագավորությանը: 1870թ. ֆրանս-պրուսական պատերազմի ժամանակ ֆրանսիական կայսրը դուրս բերվեց Հռոմից, Պիոս IX պապը հրաժարվեց իր աշխարհիկ իշխանությունից, Հռոմը միացավ Իտալական թագավորությանը: 1871թ. հոկտեմբերի 2-ի հանրաքվեի արդյունքով Հռոմը դարձավ Իտալիայի մայրաքաղաքը[120]: Զ. Գարիբալդու երկար տարիների ազատագրական պայքարի շնորհիվ՝ իտալական միասնական պետության կազմավորումը դարձավ իրողություն: Իտալիայի միավորման անխուսափելիությունն ու անհրաժեշտությունը, որի մասին իր բազմաթիվ հրապարակումներում շարունակ գրում էր «Մասյաց աղավնին», իրականություն դարձավ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տե՛ս «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1848, 1 մայիսի, էջ 134-141:
2. Նույն տեղում, էջ 137:
3. Նույն տեղում, էջ 141:
4. Երիցեան Ա., Վենետիկի Մխիթարեանք, Թիֆլիս, 1883, էջ 131:
5. «Բազմավեպ», 1848, 1 մայիսի, էջ 141:
6. Տե՛ս История дипломати. Сост. А. Лактионов. М., 2009, стр. 522-523:
7. Տե՛ս Дж. Берти. Россия и итальянские государства в период Рисорджименто. Пер с ит., М., 1959, стр. 648; История Италии. Под ред. К. Ф. Мизиано, т. 2, М., 1970, стр.240.
8. Տե՛ս В. Е. Невлер (Вилин). Джузеппе Гарибальди-национальный герой Италии. М., 1959, стр. 39-45.
9. Կարինյան Ա., Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության, հ. 1, Երևան, 1960, էջ 378:
10. Իտալական ազատագրական պայքարի տարիներին Գ. վրդ. Այվազովսկին կայացած պատմաբան էր, Ռուսաստանի և Օսմանյան կայսրության պատմության մասին ուսումնասիրությունների և մի շարք թարգմանությունների հեղինակ: Տե՛ս Գ. Այվազովսկի, Համառօտ պատմութիւն Ռուսաց, Վենետիկ, 1836, Պատմութիւն Օսմանեան պետութեան, հ. 1-2, Վենետիկ, 1841:
11. «Մասյաց աղավնի», Թեոդոսիա, 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 18:
12. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 մայիսի, թիվ Ժ, էջ 119:
13. Նույն տեղում, էջ 117:
14. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հուլիսի, թիվ ԺԳ, էջ 156:
15. Նույն տեղում:
16. «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 16:
17. «Մասյաց աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 51:
18. Տե՛ս Дж. Гарибальди. Мемуары. Пер. с ит., М., 1966, стр. 15-21.
19. «Մասյաց աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 51:

20. Տե՛ս Ա. Կ. Լըրբե. Գարիբալտի. Մ., 1957, շ. 36-38, 44-45; Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ. շր. 6-8.
21. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
22. Տե՛ս Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շ. 8-9; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 45-70.
23. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
24. Նույն տեղում:
25. Տե՛ս Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շ. 8-9; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 61-68.
26. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
27. Տե՛ս Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 63.
28. Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 54.
29. Տե՛ս Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 62.
30. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
31. Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շր. 9; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 93,173.
32. Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 86.
33. Տե՛ս Շ. Մորամարկո. Մասոնշտւո Վ թրոշոմ և նաշտաճեմ. Սեր. շ. ևտ., Մ., 1990, շր. 122, 278-279; Դճ. Րիճլի. Փրիմասոնի. Սեր. շր. ֆր., Մ., 2007, շր. 289.
34. Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 92.
35. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
36. Տե՛ս Դճ. Գարիբալտի. Մեմուարի, շ. 197; Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շր. 18; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 139;
37. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
38. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
39. Իշտորիա Իտալիի, տ. 2, շր. 206; Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շր. 17; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 131.
40. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
41. Տե՛ս Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շ. 146; Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շր. 21; Իշտորիա Իտալիի, տ. 2, շր. 217-218.
42. «Մալլաճ աղավնի», 1860, մարտ, թիվ Գ, էջ 52:
43. «Մալլաճ աղավնի», 1860, թիվ Ա, էջ 18:
44. «Մալլաճ աղավնի», 1860, թիվ Բ, էջ 37:
45. Տե՛ս Իշտորիա Իտալիի, տ. 2., շր. 223; Իշտորիա Փրանցիի. Օտւ. ըր. Բ. Յ. Մանֆրեճ, տ.2, Մ., 1973, շր. 351; Իշտորիա ՅԻՃ աեա. Սոճ ըր. Լաւիսսա և Րամբո, տ. 5, Մ., 1938, շր. 276.
46. «Մալլաճ աղավնի», 1860, թիվ Բ, էջ 37:
47. Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 166.
48. «Մալլաճ աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:
49. Տե՛ս Ա. Դեբիճուր. Դիֳլոմատիցեշտա Իշտորիա Եւրոֳա 1815-1870, տ.2, Րոշտոճ-նա Դոնու, 1995, շր. 186; Իշտորիա Իտալիի, տ. 2., շր. 228.
50. «Մալլաճ աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:
51. Տե՛ս Իշտորիա Իտալիի, տ. 2., շր. 228; Ա. Դեբիճուր. Սոց. շոհ., տ. 2., շր. 194.
52. «Մալլաճ աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:
53. Տե՛ս Իշտորիա Իտալիի, տ. 2., շր. 228.
54. Տե՛ս Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 184.
55. «Մալլաճ աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:
56. Տե՛ս Իշտորիա Իտալիի, տ. 2., շր. 232; Յ. Է. Նևլեր. Սոց. շոհ., շր. 27; Ա. Կ. Լըրբե. Սոց. շոհ., շր. 190, 194.
57. «Մալլաճ աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:

58. Տե՛ս Ա. Дебидур. Указ. соч., т. 2., стр. 190-191.
59. «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ Զ, էջ 103:
60. «Մասյաց աղավնի», 1860, հուլիս, թիվ Է, էջ 120:
61. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
62. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
63. Տե՛ս История Италии, т. 2., стр. 233; А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 198.
64. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
65. Նշվ. աշխ., էջ 162:
66. Տե՛ս Дж. Гарибальди, Мемуры, с. 291; А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 208, В. Е. Невлер. Указ. соч. стр. 29, История Италии, т. 2, стр. 234.
67. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
68. А. Я. Лурье, Указ. соч., стр. 212.
69. История Италии, т. 2, стр. 233, 237; А. Я. Лурье. Указ. соч., с. 215; В. Е. Невлер. Указ. соч., с. 29-31; Дж. Гарибалди. Мемуры, стр. 296-301.
70. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտոմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
71. Նույն տեղում:
72. А. Я. Лурье. Указ. соч., стр.217.
73. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտոմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
74. Նույն տեղում:
75. «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:
76. Տե՛ս А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 218-219.
77. «Մասյաց աղավնի», 1860, նոյեմբեր, թիվ ԺԱ, էջ 181:
78. Տե՛ս А. Я. Лурье. Указ. соч., стр.219.
79. А. И. Герцен. Былое и думы. М., 2007, с. 346; А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 220; В. Е. Невлер. Указ. соч., стр. 3
80. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 22:
81. Տե՛ս В.Е. Невлер. Указ. соч., стр. 32, А. Я. А. Лурье. Указ. соч., стр. 220.
82. Дж. Гарибальди. Мемуры, стр. 304.
83. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 22:
84. Նույն տեղում:
85. А. А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 221.
86. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 22:
87. «Մասյաց աղավնի», 1860, նոյեմբեր, թիվ ԺԱ, էջ181:
88. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 փետրվարի, թիվ Գ, էջ 35:
89. Նույն տեղում:
90. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 21:
91. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 մայիսի, թիվ Ժ, էջ119:
92. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ130:
93. Տե՛ս История XIX века, т. 5, стр. 286; Дж. Канделоро, Указ. соч., т. 5, стр. 110.
94. Дж. Канделоро. Указ. соч., стр. 110.
95. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ130:
96. История XIX века, т. 5, стр. 287, Дж. Канделоро, Указ. соч., стр. 176.
97. Дж. Канделоро, Указ. соч., с. 163-165.
98. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունիսի, թիվ ԺԲ, էջ 144:
99. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հոկտեմբերի, թիվ ԺԹ, էջ 225:
100. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 նոյեմբերի, թիվ ԻԲ, էջ 264:
101. «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունիսի, թիվ ԺԲ, էջ144:

102. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 ապրիլի, թիվ Է, էջ 81:
103. Տե՛ս Դձ. Գարիբալդի. Мемуары, с. 307; История Италии, т. 2, стр. 245; В.Е. Невлер. Указ. соч., стр. 33, А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 224-225.
104. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ129:
105. «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 օգոստոսի, թիվ ԺԵ, էջ177:
106. Տե՛ս А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 226; В.Е. Невлер. Указ. соч., стр. 33; История Италии, т. 2, стр. 245.
107. «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 օգոստոսի, թիվ ԺԵ, էջ177:
108. Տե՛ս Դձ. Գարիբալդի. Мемуары, стр. 310-311.
109. «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 սեպտեմբերի, թիվ ԺԸ, էջ 214:
110. Տե՛ս Դձ. Գարիբալդի. Мемуары, стр. 311; А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 229.
111. «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 սեպտեմբերի, թիվ ԺԸ, էջ 214:
112. А. Я. Лурье. Указ. соч., стр. 230.
113. «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 նոյեմբերի, թիվ ԻԲ, էջ 263:
114. «Մասյաց աղավնի», 1863, 15 հունվարի, թիվ 1-2, էջ 27:
115. «Մասյաց աղավնի», 1863, 15 հուլիսի, թիվ 13-14, էջ 224:
116. «Մասյաց աղավնի», 1864, 15 փետրվարի, թիվ 2, էջ 56:
117. «Մասյաց աղավնի», 1864, 15 հունվարի, թիվ 1, էջ 18:
118. Տե՛ս «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 մայիսի, թիվ Ժ, էջ 119:
119. «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 սեպտեմբերի, թիվ ԺԷ, էջ 203:
120. Տե՛ս Դձ. Канделоро, Указ. соч., т. 5, стр. 418-424; История XIX века, т. 5, стр. 303-304; История Италии, т. 2, стр. 251.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

«Մասյաց աղավնի» ամսագիրը Ջուզեպպե Գարիբալդու ազատագրական պայքարի մասին Ֆելիքս Մովսիսյան

XIX դարի իտալական ազատագրական պայքարը լայն արձագանք է գտել 1860-1865թթ. Թեոդոսիայում Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկու խմբագրությամբ լույս տեսնող «Մասյաց աղավնի» ամսագրում: Գ. վրդ. Այվազովսկին հայ ազգային պահպանողական հոսանքի այն երևելի դեմքերից ու խմբագիրներից էր, ով դեռևս 1848թ. Վենետիկի իրադարձություններից քաջատեղյակ էր իտալական ազգային –ազատագրական պայքարի խնդրին: Խմբագրի փորձառությունը, քաղաքական իրադարձությունների վերաբերյալ պատմաբանի ընկալումը, եվրոպական մի շարք լեզուների իմացությունը Գ. վրդ. Այվազովսկուն հնարավորություն էր տալիս անկաշկանդ ներկայացնել իտալական խնդիրը: Եվրոպական մամուլի լրատվության և ստացված պաշտոնական լուրերի սեփական ընկալման ու վերլուծության հիման վրա «Մասյաց աղավնին» ներկայացնում է Ջուզեպպե Գարիբալդու պայքարը: Ամսագիրը 1859թ. սկսված իտալական երկրորդ պատերազմի զլխավոր դերակատարը համարում է Ջ. Գարիբալդուն: «Մասյաց աղավնին» նրա գլխավորած պայքարը համարում է ազատագրական, որը նպատակ էր հետապնդում թոթափել ավստրիական ատելի լուծը:

Գ. վրդ. Այվազովսկին ափսոսանք է հայտնում, որ պատերազմում հաղթանակած Ջ.Գարիբալդու «կարմիրշապիկավորների» և իտալացիների բաղձանքը չկատարվեց, և Իտալիան չմիավորվեց: Ամսագիրն իր բազմաթիվ հրապարակումներում իրավացիորեն առաջ էր տանում այն միտքը, որ 1861թ. Իտալական թագավորության հռչակումը սկիզբ է դնում Իտալիայի ամբողջական միավորմանը: «Մասյաց աղավնին» Վենետիկի և Հռոմի ազատագրումը և դրանց միավորումը Իտալական թագավորությանը կա-

պում է բացառապես Ջ.Գարիբալդու պայքարի հետ: Ամսագիրը Ջ.Գարիբալդուն բնութագրում է որպես քաջագուն զինվորական, Իտալիայի փրկիչ, հայրենիքի հրաշալի ազատարար, հայրենասեր, ում կյանքի զխավոր նպատակը հայրենիքի ազատագրությունը, անկախությունը և միավորումն է:

РЕЗЮМЕ

Журнал «Масьяц агавни» («Масисский голубь») об освободительной войне Джузеппе Гарибальди Феликс Мовсисян

Ключевые слова: Италия, свобода, объединение, борьба, Гарибальди, «Масьяц агавни», патриот, храбрец, освободитель, полководец.

Итальянская освободительная борьба XIX века получила широкое освещение в журнале «Масьяц агавни», который издавался в Феодосии в 1860-1865 гг. под редакцией Габриэла архимандрита Айвазовского. Габриэл архимандрит Айвазовский был одним из видных деятелей и редакторов армянского национально-консервативного течения, который был хорошо знаком с проблемой итальянской национально-освободительной борьбы еще с 1848 года сразу после венецианских событий. Опыт редактора, отношение к политическим событиям с позиции историка, знание нескольких языков дали возможность Габриэлу архимандриту Айвазовскому обсуждать итальянский вопрос непосредственно из первых рук.

На страницах журнала «Масьяц агавни» он представлял борьбу Джузеппе Гарибальди, исходя из собственного восприятия и анализа информации, подчеркнутой из европейской прессы, и известий, полученных из официальных источников. Журнал, начиная с 1859 года, главным действующим лицом Второй итальянской войны считал Дж. Гарибальди. Возглавляемую им борьбу «Масьяц агавни» оценивал как освободительную, целью которой было свержение ненавистного австрийского ига.

Габриэл архимандрит Айвазовский выражал сожаление, что заветная мечта победивших в войне «красных рубашек» Дж. Гарибальди и всех итальянцев не осуществилась, и объединение Италии не произошло. Журнал в своих многочисленных публикациях справедливо выдвигал мысль о том, что провозглашение Итальянского королевства в 1861 году положило начало всеобщего объединения Италии. Освобождение Венеции и Рима и их объединение с Итальянским королевством журнал «Масьяц агавни» однозначно связывал с борьбой Дж. Гарибальди. Журнал характеризовал Дж. Гарибальди как храброго воина, спасителя Италии, чудесного освободителя Родины, патриота, главной целью жизни которого являлись освобождение, независимость и объединение Отечества.

SUMMARY

The Magazine «Masyats Aghavni» («Masyats Dove») on the Liberation Struggle of Giuseppe Garibaldi Felix Movsisyan

Keywords: Italy, freedom, union, struggle, Garibaldi, «Masyats aghavni», patriotic, brave, a liberator, a commander.

The Italian liberation struggle of the XIX century found a wide response in 1860-1865 in Theodosia, «Masyats Aghavni» Magazine, published by Gabriel Aivazovsky. G.Aivazovsky was one of the prominent figures and editors of the Armenian national conservative current, who had been well aware of the problem of the Italian national-liberation struggle held since 1848 events in

Venice. The experience of the editor, the historian's perception of political events, and the knowledge of a number of European languages gave him an opportunity to present the Italian problem freely. Based on his own perception and analysis of the official news in the European press, «Masyats Aghavni» presented the struggle of Giuseppe Garibaldi. The magazine considered Garibaldi the main leader of 1859 Second Italian war. «Masyats Aghavni» evaluated his struggle as liberation struggle against hated Austrian yoke.

G. Aivazovsky regrets that the desire of Italians and the «red shirts» of Garibaldi, who had won the war, didn't come true and Italy did not unite. In its numerous publications, the magazine rightly promoted the idea that the proclamation of the Kingdom of Italy in 1861 would mark the beginning of the total unification of Italy. «Masyats Aghavni» connects the unification of Venice, Rome and their unification with the Italian kingdom exclusively with the struggle of J. Garibaldi. The magazine describes Garibaldi as a brave soldier, a savior of Italy, a wonderful liberator of the homeland, a patriot, whose main goal in life is the liberation of the homeland, independence and union.